

Володимир Подрига

«ТРИСОЧКА ШЕВЧЕНКІВСЬКО-КУЛІШІВСЬКОГО ЧАСУ»

Штрихи до літературного портрета Наталки Полтавки
з нагоди 95-річчя від смерті

Минулого року виповнилося 155 літ від дня народження письменниці Надії Матвіївни Кибальчич (у дівоцтві Симонової), яка свої художні твори підписувала Наталка Полтавка, Наталка-Полтавка, Симонівна М., Н. Симонівна, М. К., Н. К., мемуари – Кибальчич Н. М., Кибальчич Над. М., Наталка Полтавка, а переклади – Маруся Полтавка. Нині настала 95-та річниця від дати її смерті. З цієї нагоди варто пригадати основні віхи життєвого та творчого шляху нашої талановитої землячки.

Сьогодні в Україні мало хто знає про цю непересічну «трисочку шевченківсько-кулішівського часу» (Л. Яновська) [5, с. 116] – Наталку Полтавку. Її забуттю сприяли і незначна за обсягом художня спадщина, розпорошена по малодоступних часописах, альманахах кінця ХІХ – початку ХХ ст., і події, пов'язані з нищенням національного духовно-культурного спадку в добу колоніальної залежності нашої держави, і увага до більш талановитих письменників.

Відрадно, що на Полтавщині її творчість популяризувалася в публікаціях біографічного, краєзнавчого (І. Козюра, В. Козюра, П. Ротач, О. Хало), публіцистично-біографічного (Ю. Андрієвська, Б. Ванцак), навчально-виховного (О. Кравченко) різновидів. Проте цього замало для розкриття питання ролі Н. М. Кибальчич (Симонової) в літературному процесі України, визначення її місця в культурному житті нашого краю.

Хоч її проза та драматургія – невеликі за обсягом, усе ж були помітним явищем у літературному процесі кінця ХІХ – початку ХХ ст. Про Наталку Полтавку як талановитого проза-

їка в праці «З останніх десятиліть ХІХ в.» мовив Іван Франко, зазначивши, що вона «опублікувала ряд гарних оповідань і написала декілька драматичних нарисів, досі не друкованих. Усі ті писання визначаються вірним схопленням життя і доброю технікою» [15, с. 387].

Проте були й негативні оцінки рецензентів. Редактор журналу «Наше минуле» П. Зайцев у примітці до некролога, якого написав Г. Стелецький, зауважив, що її твори не ідеальні «з літературного боку» [13, с. 144]. А П. Капельгородський уважав, що з «Н. М. Кибальчич (Наталки-Полтавки) талановитої письменниці не вийшло» [5, с. 120].

Цінними для відновлення біографії Наталки Полтавки є некролог Г. Стелецького «†Н. М. Кибальчич (Наталка-Полтавка)» та стаття П. Капельгородського «На любенському літературному грибовищі», у яких зафіксовано реальні події з її життя, переказано спогади рідних тощо. Ці праці стали основою для стислих статей М. Бондаря, С. Геніка, С. Денисюка, П. Ротача, у яких акцентовано на основних подіях життя та творчості письменниці.

Українські літературознавці Н. Калениченко [4, с. 186], І. Денисюк [3, с. 165] принагідно звертали увагу на творчість Наталки Полтавки, наголошуючи на психологізмі творів, особливостях відтворення жіночої психології, взаємин чоловіків та жінок. Сучасний науковець В. Агеева в монографії «Жіночий простір» проаналізувала етюд літераторки «Зустріч», звернувши увагу на майстерне відтворення переживань героїнь [1, с. 223–224].

*Наталка Полтавка
– Н. М. Симонова
(Кибальчич, 1857–1918)*

Про Наталку Полтавку написано чимало енциклопедичних, біографічних, публіцистичних статей. Учені принагідно аналізували її твори в річищі розвитку української прози кінця XIX – початку XX ст., не вдаючись до системного вивчення життєвого та творчого шляху, особливостей індивідуального стилю, поезики творів тощо.

Народилася Н. М. Кибальчич у вересні 1857¹ року в с. Заріг Оржицької волості Лубенського повіту на Полтавщині (тепер Оржицького р-ну Полтавської обл.). Її батько – місцевий землевласник-хлібороб Матвій Симонов (Матвій Номис) – свого часу був відомим громадським, культурно-освітнім діячем, етнографом, фольклористом, а також прозаїком.

Про складні стосунки батька та доньки, що не поліпшувалися, а ускладнювалися впродовж життя, знали не лише в родині та найближчому оточенні, а й селі, Лубнах. Г. Стеллецький, користуючись мемуарами письменниці, у праці «†Н. М. Кибальчич (Наталка-Полтавка)» хоч і зазначив, що малу Надію «батько дуже пестив» [13, с. 145], а втім оповів і про недоброзичливе ставлення до неї в дорослому віці: «Родинні спомини Надії Матвіївни малюють постать її батька дуже темними фарбами, як людину деспотичну, скупу, вперту, дріб'язкову, навіть жорстоку до близьких, зате занадто довірливу до чужих лихих людей, які на зле використовували цю довірливість» [13, с. 146]. Він нехтував потребами доньки, яка до кінця свого життя зберегла до нього найширше почуття християнської любові; була чи не єдина, хто доглядав за його могилою. На встановленому нею надгробку, окрім прізвища та дат народження й смерті батька, написала зворушливі слова «Спочивай, таточку!» [5, с. 116], що свідчать про глибоку повагу до рідної людини.

Мати майбутньої письменниці походила з відомого українського роду Білозерських, а тому її донька доводилася небогою Василеві, Миколі та Олександрі (Ганні Барвінок) Білозерським, тіткою вдруге письменниці Любові Яновській. Надія Михайлівна була високоосвіченою людиною, спілкувалася із прогресивними діячами свого часу, зокрема Ганною Барвінок, П. Кулішем, Т. Шевченком та ін., володіла іноземними мовами, мала письменницький хист.

У дитячому віці майбутня літераторка познайомилася з Т. Шевченком, який із теплотою ставився до неї, а тому через усе життя пронеся спогади про визначного українця. У мемуарах «Споминки про Т. Шевченка» так оповіла про враження від зустрічей: «Лично я мало знаю Шевченка, бо мені ще не було і п'яти років, як він умер; тільки маючи гарну пам'ять на споминки, хоч і на самі найдавніші дитські, я добре

його пам'ятаю: пам'ятаю його постать, міцну і широку, його вусате, добродушне обличчя, його ясний, ласкавий погляд з-під густих, немов насуплених, брів...» [10, с. 81]. Звичайно, також незабутнє враження на дитину справили його твори: «Я ще дитиною, можна сказати, ще з коліски, звикла його поважати, а шести-семилітком вже обливалася гіркими сльозами, читаючи його «Тополю» або «Наймичку»...» [10, с. 81] Цей факт із власного життя був використаний нею у творі «Баба Яга». Оповідачка щиро зізнається, що добре знала рідну мову, «а «Тополю» Шевченка декламувала без помилок ще з семи літ від роду...» [7, с. 67]. Це не лише випадки із життя літераторки, а й типове явище українського суспільства того часу, адже національно свідомі інтелігенція, простолюд люблять свого поета, вивчали його твори напам'ять.

Як переконуємося, Наталка Полтавка змалку формувалася в середовищі української літературної, наукової, освітньої, мистецької інтелігенції. Це позитивно вплинуло на становлення її творчої особистості, людинолюбної вдачі, що з часом під впливом обставин (непорозуміння із родичами, втратою матері, тітки, доньки) здеформувалася. Тому любов до людей була замінена захопленням тваринами (котами), яких вона обожнювала, називала іменами, «по батькові», захищала та доглядала [5, с. 121].

Навчалася вдома під уважною опікою матері, адже батько, на переконання Г. Стеллецького, хоч і був освіченою людиною «свого часу, на виховання жінок дивився, як на щось цілком зайве й непотрібне» [13, с. 145]. Надія Михайлівна прищепила доньці почуття любові до власного народу, поваги до старших, потребу працювати для загального добра, а також навчала української, російської, французької мов, знайомила з творчістю відомих літераторів, передовсім Т. Шевченка, П. Куліша, М. Гоголя, а згодом стала єдиною опорою в житті, розраджуючи в горі.

Стосовно навчання Наталки Полтавки в освітніх закладах, то достеменних відомостей немає. П. Капельгородський, торкаючись цього питання, зазначав, що за «свідченнями сестри своєї, Олександри Матвіївни», Надія Матвіївна «вчилася вдома» [5, с. 120]. Дослідник сумнівався, що тут вона могла отримати блискучі гуманітарні знання, тому додав: «Незрозумілим стає тоді її нарис «В двох пансіонах» (руською мовою), а тим більше – її добре знання мов німецької та французької. Принаймні її квартирохазяїн, Андроник Іванович Герасименко, розказує, що вона читала й закордонні книжки (в оригіналах), а під час німецької окупації вільно розмовляла з німцями без перекладачів» [5, с. 120]. Нічого дивного в цьому немає, адже Наталка Полтавка в дитячому віці деякий

¹ У праці П. Капельгородського «На лубенському літературному грибовищі» зазначено 1856 року [5, с. 120].

час навчалася в приватному пансіоні Санкт-Петербурга, де мешкала з батьками до 10 років, а після приїзду родини до Зарога (1867) продовжила освіту вдома під наглядом матері. Знання ж німецької мови, вдосконалена французька – наслідок самоосвіти.

У довідникових (П. Ротач), енциклопедичних (П. Бондар), біографічних (Ю. Андрієвська, І. Козюра, В. Козюра, О. Хало) статтях, присвячених Наталці Полтавці, зазначено, що вона здобула освіту в Лубенській жіночій гімназії. Проте це не так, адже на момент відкриття цього навчального закладу – 1878 рік [12, с. 476] – їй виповнився 21 рік, і вона вже була одружена. Цікаву думку висловив Г. Стеллецький, зазначивши, що письменниця могла скласти іспити до Лубенської жіночої гімназії на право бути вчителькою: «Коли дочка стала підростати, Надія Матвіївна сама взялася вчити її, готуючи до гімназії, а разом з тим і сама вчилася чужих мов, щоб здати іспити й стати за вчительку в гімназії, де вчитиметься дочка» [13, с. 147]. Однак ні він, ні П. Капельгородський у своїх статтях не зазначають того факту, що Н. М. Кибальчич (Симонова) працювала на освітянській ниві. Учений М. Бондар в енциклопедичній статті про Наталку Полтавку вказав, що вона працювала вчителькою в школах Лубенщини, Миргородщини [2, с. 453]. Цей вид її діяльності ще потребує підтвердження.

Писати оповідання, новели, спогади розпочала із середини 1870-х років українською та російською мовами. Перші проби пера схвально оцінив батько. Як зазначив П. Капельгородський, «М. Т. Симонов, прочитавши першу роботу її, прорек: „Да, талант є...”» [5, с. 120]. Але, крім констатації факту, він нічого не зробив для розвитку обдарування, навіть, як уже відмічалось вище, спричиняв моральну шкоду доньці, затуркуючи та принижуючи її гідність. Значний внесок у становлення Н. Симонової як письменниці зробили мати Н. Білозерська, тітка Ганна Барвінок та дядько П. Куліш, які радили, підбадьорювали, читали та правили рукописи, передаючи їх до редакцій журналів.

Після одруження з випускником Лубенської чоловічої гімназії Костянтином Кибальчичем, що відбулося 1877 р., деякий час мешкала в Санкт-Петербурзі, а також Ясногороді на Волині (нині Житомирщина). Особисте життя не склалося. Відірвана від батьківського краю, родини, зазнаючи утисків від чоловіка, намагалася залишатися такою покірною, безмовною, безправною, як і всі жінки свого часу. Г. Стеллецький так засвідчив її тяжке становище після одруження: «Однак хутко виявилось, що заміжжя це дуже було нещасливе. Вже через кілька тижнів після шлюбної квітки молодій довелося уночі, взимку, по сніговому полю,

тікати від чоловіка та шукати притулку десь у чужих людей» [13, с. 146].

Через десяток років Наталка Полтавка ще раз переживе цю складну подію, працюючи над оповіданням «Його право». Героїня Ольга, рятуючись від ненависного чоловіка, котрий намагався відібрати в неї дитину, в холодну ніч Різдва втікає з оселі. Спершу авторка акцентувала на хвилюванні молодої жінки за допомогою прийому порівняння («Вона кинулась назад, уся тремтячи, як осиковий лист...» [9, с. 53]), однак, створюючи тип мужньої жінки, неспокій замінила рівновагою. Щоб передати внутрішню силу Ольги, літераторка вдалася до прийому паралельного зіставлення стану тихої природи та незворушної безстрашної героїні: «Ніч була тиха й ясна, як день, але холодна і мовчазна, як могила... Вона йшла збоку попід лісом...» [9, с. 53], «А там – угорі – високо понад сим холодним, білим лісом, стояв золотий місяць, такий тихий і спокійний у своєму небесному лоні... Вона все йшла та йшла, не знаючи куди і за чим іде, не чуючи ні холоду ні втоми, і маючи одну тільки думку у голові – «втекти», втекти подалі, щоби сховати від лихого ворога своє щасте, свій дорогий скарб, своє дитя, що тихо спало на руках, не розуміючи страшної напасти...» [9, с. 53].

Тимчасове затишшя в душі Ольги, спричинене надією на порятунок, змінюється тривогою, адже жінка передчуває, що до її оселі іде чоловік саме тим шляхом, яким вона втікає від нього: «Боже милий!.. Несамовито притиснувши дитя до похоловшого серця, кинулась вона набік, поміж дерева...» [9, с. 53]. Твір поступово наповнюється зловісною фонічною гамою, створеною за допомогою лексем на позначення звуків: «гуркіт і дзвінки», «...з гуркотом, стукотом і дзвоненем пробігли парою сани...» [9, с. 54].

Не витримавши знущань, принижень власної гідності, Наталка Полтавка розлучилася з подружжям у 1884 р. Відтоді певний час проживала в Зарозі, зазнаючи образ від батька та сестер. Ось як про їхні сімейні стосунки оповів Г. Стеллецький: «Сестри й навіть челядь поведилися з нею, як з «баринею» й дармоїдкою. Сам батько з його важкою вдачею тільки погіршував це становище, часом дорікаючи навіть шматком хліба, склянкою чаю» [13, с. 146].

Непорозуміння з рідними змусили вирушити з малолітньою донькою Надією по світах. Намагаючись працювати заробити на прожиття, спочатку трудилася економкою в родині Кулішів на хуторі Мотронівка (Чернігівщина, 1885–1890), а пізніше – у багатих господарів на Черкащині (з 1890). До поневірянь чужими господами додалося інше лихо: з 1886 року чоловік К. Кибальчич, намагаючись позбавити її

можливості виховувати доньку, звертався до різних державних та церковних закладів для втілення власних задумів. Проте своє право бути матір'ю ціною неймовірних зусиль вона відстояла. Пережите осмислене та художньо втілене в низці творів, зокрема й оповіданні «Чайка», в якому героїня Настя змушена пожертвувати особистим щастям і зректися коханого, адже невірний чоловік, від якого втекла через знущання та зраду, навмисне звинувачував її в перелюбі та погрожував відібрати дитину через суд.

Відстоюючи думку про перевагу матері виховувати своє дитя, бути щасливою з коханим, а не осоружним чоловіком-зрадником, Наталка Полтавка засуджує стереотипи патріархального суспільства, у якому діють закони, що захищають права чоловіків, і виступає на боці молоді жінки Насті, яка відчайдушно бореться супроти деспота. Саме в її уста авторка вклала проблемне запитання, що хвилювало прогресивне жіноцтво того часу: «Хто має право на дитину – чи батько, чи мати? – раптом спитала вона, уся захищавшись».

Я не зрозуміла (оповідачка. – В. П.).

– Запевно, батько, – буркнув мій старий, похнюпившись» [11, с. 250]. Відповідь чоловіка оповідачки – вирок для Насті, яка, боячись недоброго поголосу, який розпускав її чоловік, змушена повернутися до нього з дитиною, прирікши себе на безправне існування.

І хоч письменниця ціною неймовірних зусиль змогла довести своє право виховувати доньку, проте її героїня оповідання «Чайка» не така рішуча, вона слабка натура, нездатна боротися до кінця. Настя – узагальнений тип безправних жінок кінця XIX – початку XX ст., яких було більшість.

Наталка Полтавка через розлучення з чоловіком, непорозуміння з батьком не мала від них матеріальної підтримки, а тому жила в бідності, заробляючи на прожиття переважно літературною працею. А ще вдосконалювала знання німецької та російської мов, писала художні твори, мемуари, листи, більша частина яких загинула.

Свої перші оповідання, новели, п'єси, спогади змушена була друкувати наприкінці XIX ст. переважно в двомісячнику «Зоря», журналі «Літературно-науковий вісник», що виходили у Львові, адже в Наддніпрянській Україні через дію Емського указу (1876) це зроби́ти було неможливо. Кілька творів умістила в альманахах «Багаття» (Одеса, 1905), «З потоку життя» (1905). Окремим виданням побачила світ п'єса «Катерина Чайківна» (1897). Після смерті літераторки новелу «Зустріч» надруковано в колективному збірнику «Українська но-

велістика кінця XIX – початку XX ст.» (1989).

На початку 1890-х рр. повернулася до Заорога, де винаймала селянську хату, опікувалася донькою, котра 1894 року закінчила Лубенську жіночу гімназію, та хворою старенькою матір'ю. Стосунки з батьком та сестрами не покращувалися. Й остаточно зіпсувалися, коли 1893 року вона отримала першу премію за мелодраматичну п'єсу «Катерина Чайківна» на конкурсі, проведеному Руським народним театром у Львові [13, с. 146–147]. На переконання І. Франка, у драмі «дехто з членів конкурсної комісії хотів бачити пересторогу проти хлопоманії і проти ідеї надто тісного братання інтелігенції з народом. Можливо, що якраз ця тенденція була причиною того, що п'єсу, безпорадну також і з сценічного боку, визнано гідною першої премії» [14, с. 94–95]. Усе ж твір мав свою сценічну історію та нехай і незначний, але успіх.

Працюючи на ниві українського письменства кінця XIX – початку XX ст., Наталка Полтавка зважала на жанрові, стильові реалістичні традиції та модерні нововведення, прийняти які було потрібно, щоб, з одного боку, не відірватися від узвичаєного контексту реалістичної чи етнографічно-побутової шкіл, а з іншого, не залишитися на маргінесі розвитку передової національної літератури, що зважала на специфіку розвитку світового письменства.

Учений І. Франко, оглядаючи розвиток української літератури межі віків, наголосив на потребі новацій, які диктувало саме життя, а тому виправдовував потребу молодих письменників описувати порухи душі персонажів, нехтування соціальним, побутовим контекстом: «Коли старші письменники завсіди клали собі метою описати, змалювати такі чи інші громадські чи економічні порядки, ілюструючи їх такими чи іншими типами, або змалювати такий а такий характер, як він розвивається серед такого чи іншого оточення, нові письменники кладуть собі іншу задачу. Для них головна річ людська душа, її стан, її рухи в таких чи інших обставинах, усі ті світла й тіні, які вона кидає на ціле своє оточення залежно від того, чи вона весела, чи сумна» [16, с. 108].

Балансуючи між реалістичною манерою письма (Панас Мирний, Іван Нечуй-Левицький), етнографічно-побутовою школою (Матвій Номис, Ганна Барвінок), а також модерною літературою (М. Коцюбинський, В. Стефаник), Наталка Полтавка шукала осібно́го шляху. Реаліст за світобаченням, вона фіксувала предметно-побутове оточення персонажів, однак звертала увагу й на внутрішні порухи душ героїв, а тому вдавалася до прийому психологізму як засобу розкриття характеру персонажів.

На початку творчого шляху Наталка Полтавка опрацьовувала жанр побутово-психо-

логічного оповідання, у якому сполучала реалістичну та етнографічно-побутову манеру письма, поєднуючи їх із рисами нового модерного стилю. У творах «Драма у хаті» (1892), «Баба Яга» (1893), «Катерина Чайківна» (1893), «Баба Калиниха» (1894), «Самовродок» (1897), «Знайшли!» (1901), «Припадок» (1913) не дошукується соціальних, економічних причин негараздів у житті персонажів, суспільства, а, розгортаючи події в притаманному (типовому) для нашого народу побуті, просторі, зосереджувала увагу не лише на життєвих проблемах, а й на психології героїв, фіксуючи їхню реакцію на негаразди.

Наприкінці XIX ст. Наталка Полтавка переселилася до Лубен, де винаймала скромне помешкання та займалася літературною працею, часто навідувалася до Зарога.

У цей час її індивідуальна манера письма зазнала кардинальних змін. Вона працює переважно в жанрі психологічної новели, акцентуючи на почуттях, емоціях персонажів, шукаючи новітніх засобів їх вираження (поєднує ознаки епосу, драми, фіксує миттєві враження, застосовує монологи, пейзажі, телеграфний спосіб викладу матеріалу, кольоропис, звукопис, фрагменти листів, автобіографій тощо). Ці та інші риси спостерігаємо на прикладі творів «Зустріч» (1898), «Його право» (1899), «Кому яке діло?!» (1900), «Генеральна репетиція» (1901), «Чайка» (1902), «Остання ніч» (1907), «Свічка» (1912), «Трагічний малюнок» (1912). Проте це не перешкоджає їй іноді вдаватися до побутописання.

Охудожнюючи події та факти із власного життя та буття рідних, сусідів, односельців, знайомих, вона переживала їх ще раз, міркуючи над злободенним питанням «долі – недолі» особистості, яка намагалася протистояти усталеним нормам поведінки ще патріархального українського суспільства кінця XIX – початку XX ст., кидаючи виклик антигуманному світові, викриваючи ненависть, обман, зраду, невігластво, насильство, пересуди, вищість чоловіків над жінками. Мотиви приреченості, безправності особистості, трагедії в житті людини підсилюються обраними авторкою заголовками творів («Драма у хаті», «Трагічний малюнок», «Остання ніч», «Його право», «Припадок», «Баба Яга», «Свічка», «Чайка», «Знайшли!»).

Іноді в оповіданнях, новелах інтерпретувала випадки з життя односельців, мешканців оржицького краю. Так, у творі «Знайшли!» оповіла про утоплення молодого наймита Івана, зазначивши, що це сталося в Зарозі улітку 1883 року [6, с. 51]. Події оповідання «Драма у хаті» відбуваються, як зазначено у творі, в селі Орнішки [8, с. 47]. Імовірно, що йдеться про Онишки, що неподалік Оржиці. Письменниця

почула про смерть дитини, що сталася через відмову неосвічених батьків-селян лікувати її хворобу хірургічним методом, а тому вирішила використати цей факт для свого твору. В оповіданні «Баба Яга» вжито топонім Вишняки, проте його реальним прототипом стало рідне авторці село Заріг.

Письменниця, переборюючи негаразди особистого життя, намагалася реагувати на складні питання та животрепетні запити часу, відповідаючи на них своїми творами. Мешкаючи переважно в межах Лубенського повіту, була виразником нових демократичних ідей, що ґрунтувалися на рівноправності представників різних станів («Остання ніч», «Самовродок», «Катерина Чайківна»), чоловіків та жінок («Його право», «Чайка»), батьків та дітей («Катерина Чайківна»).

Наталку Полтавку цікавить, як живе пересічний громадянин імперії по селах, невеличких повітових містах (у провінції), про що думає, з чим бореться, що змінює, над чим задумується. На перший погляд, може видатися, що у своїх творах вона опрацьовує лише одну тему «долі – недолі» людини, що є трісочкою в руках шаленого життя. Однак у кожному конкретному випадку ця тема реалізується через низку підтем, що свідчать про політематичність художньої спадщини. У творах виступала супроти заско-рузлої свідомості співвітчизників, невігластва простолюду («Драма у хаті»), пересудів («Кому яке діло?!»), незлагодженості дій української інтелігенції («Генеральна репетиція»); викривала псевдонародолюбців із поміщицького середовища («Самовродок») тощо.

Літераторку цікавила тема долі жінки в патріархальному суспільстві, а тому вона резюмувала, що дівчина, мати, бабуся не можуть бути щасливими через жорстокого батька, недалекого нареченого, чоловіка-зрадника, чоловіка-деспота. Найприкріше те, що вони не можуть вільно виявляти свої почуття, реалізуватися як цільні, різнобічно розвинені особистості, передовсім матері, подруги, кохані. У творах «Чайка», «Його право», «Зустріч» утілено розмисли письменниці про жіноче щастя в умовах тогочасного патріархального суспільства; у них знайшли відгомін повсякденні ситуації, що сталися і в її житті: невдале одруження, намагання чоловіка позбавити права виховувати доньку тощо.

Головні героїні творів «Його право», «Чайка», «Катерина Чайківна» Ольга, Настя, Катерина – високодуховні, морально чисті, талановиті особистості, які намагаються бути щасливими. В силу різних обставин розчаровуються в чоловіках, які бачать у них покірних рабниць. Вони змушені терпіти їхні знущання, залишаються самотніми і в житті, і в душі. Через

безвихідь вони полишають подружжя і в такий спосіб протестують супроти усталених суспільних стереотипів та норм поведінки, нерівності прав жінки і чоловіка, принижень. Так, Настя, героїня твору «Чайка», покірною долі, залишає зрадника, але заради доньки повертається; Ольга з оповідання «Його право» намагається протистояти деспотові, втікає з донькою світ за очі. Та й прості жінки-селянки також не мають щастя через чоловіків. Про нещасливу долю старої жінки та її доньки Тетяни довідуємося з оповідання «Баба Калиниха».

Також Наталка Полтавка опрацювала теми нещасливого шлюбу («Катерина Чайківна»), розчарування в коханому («Зустріч»), відчаю та божевілля молодої жінки («Трагічний малюнок»), пересудів через пошлюблення парубка та старшої за нього жінки («Кому яке діло?!»), материнського щастя, самотності («Припадок»), нещасливої долі матері й доньки («Баба Калиниха»), складних сімейних стосунків («Баба Яга»).

Як переконуємося, для творчості Наталки Полтавки характерна синкретична стильова індивідуально-авторська манера письма, у якій сполучено реалістичні, побутово-етнографічні традиції українського письменства та модерні літературні віяння. Основною, найбільш опрацьованою темою є «доля – недоля» людини, переважно жінки.

Письменниця залишила низку майстерних перекладів із німецької, французької, російської мов; спогади про зустрічі з Т. Г. Шевченком, які відтворила переважно з розповідей матері Надії Білозерської, адже на час знайомства з видатним українцем була дитиною («Воспоминання о Т. Г. Шевченко (Из рассказов моей матери)» (1890), «Коротенькое воспоминание о Т. Г. Шевченко» (1887), «Споминки про Т. Шевченка» (1892)), а також короткі мемуари «Роман Віктора Забіли. З оповідань моєї матері» (1894), «Деякі спомини про холеру 1872 р.» (1894).

Упродовж життя літераторка листувалася з видатними прогресивними діячами свого часу, зокрема Ганною Барвінок, В. Гнатюком, М. Грушевським, С. Єфремовим, П. Кулішем, Матвієм Номисом, Л. Яновською та ін. Частина епістолярної спадщини втрачена.

Із 1910 до 1914 року Наталка Полтавка мешкала в Комишні на Миргородщині. М. Бондар стверджує, що там вона вчителювала [2, с. 452]. Після смерті доньки, що сталася 1914 р.², повернулася до Лубен, де й доживала віку на самоті, долаючи труднощі, злидні, прогресуючу психічну хворобу. Г. Стеллецький, підкресливши, що письменниця, передчуваючи голодування, «свідомо стратила себе, отруївши хату чадним повітрям», резюмував: «Так обірвалось це життя – страшний зразок якоїсь суцільної

трагедії, що весь час ішла слідком і невідступно за Надією Матвієвною. Доля немов гралася собі з нею, завдавала удару за ударом, знівечивши і особисте щастя, і громадські поривання й довівши бідолашну жінку до крайньої міри зневірря та розпачу» [13, с. 148].

Н. М. Кибальчич (Симоновій) судилося повторити долю матері Надії Михайлівни та тітки Олександрі Михайлівни (Ганни Барвінок) Білозерських, які також змушені були терпіти зраду чоловіків, нестатки, непорозуміння з близькими. Нагла смерть спіткала Наталку Полтавку у винайнятій квартирі, з якої її мали виселити на вулицю, як і її матір – у помешканні зятя. Та й Ганна Барвінок, котра останній рік життя мешкала в чужій селянській хаті, називаючи себе «зозулею без гнізда» [17, с. 16], померла, зазначив М. Шаповал, на «кинутій на глиняну долівку соломі, „як собака”» [17, с. 17]). Сумна доля цих жінок з одного роду Білозерських – драма всього українства в умовах колоніальної залежності нашої держави.

Наталка Полтавка, забута родичами та земляками, відійшла у вічність 4 грудня 1918 року. Похована на кошти лубенської «Прогресивної». В останню путь небіжчицю проводжали письменники Л. Яновська, М. Кононенко, Г. Супруненко, П. Капельгородський, археолог Г. Стеллецький, перекладач Ф. Гавриш. Із часом про літераторку перестали пам'ятати не лише в Україні, а й на Полтавщині. Ось як про це висловився П. Капельгородський 1928 р.: «І зовсім не випадково півсонні Лубні забули її так само, як і батька, не зберігши та не використавши навіть отих цінних матеріалів, що лишилися після їх у листах та в рукописах» [5, с. 116]. Під час розбудови Лубен за часів радянської окупації могила письменниці по-варварськи зруйнована. Тепер на місці цвинтаря, де покоївся її прах, розташований міський дитячий парк культури і відпочинку імені Олеса Донченка. Будинок, у якому винаймала помешкання (тоді Кладовищенський провулок, нині вулиця Ю. Гагаріна), через аварійний стан був розібраний на початку ХХІ ст.

Література

1. Агеєва В. Жіночий простір : Феміністичний дискурс українського модернізму / Віра Агеєва. – К. : Факт, 2003. – 320 с.
2. Бондар М. П. Кибальчич Надія Матвіївна / М. П. Бондар // Українська літературна енциклопедія: у 5 т. / [ред. кол. І. О. Дзевєрін та ін.]. – К. : «УРЕ» імені М. П. Бажана, 1990. – Т. 2. – С. 452–453.
3. Денисюк І. О. Розвиток української малої прози ХІХ – поч. ХХ ст. / І. О. Денисюк. – К. : Вища школа, 1981. – 216 с.
4. Калениченко Н. Л. Українська проза початку ХХ ст. / Н. Л. Калениченко. – К. : Наукова думка, 1964. – С. 186.

² У праці П. Капельгородського «На лубенському літературному грибовищі» зазначено 1916 року [5, с. 124].

5. Капельгородський П. На лубенському літературному грибовищі / Пилип Капельгородський // Життя й революція. – 1928. – № 10. – С. 115–125.
6. Кибальчич Н. Знайшли! / Кибальчич Над. М. // Літературно-науковий вісник. – 1901. – Т. 14. – Ч. 1. – С. 51–54.
7. Наталка Полтавка. Баба Яга (З дитських споминок) / Наталка Полтавка // Зоря. – Л., 1893. – Ч. 4. – С. 67–71.
8. Наталка Полтавка. Драма у хаті : Етнографічний нарис / Наталка Полтавка // Зоря. – Л., 1892. – Ч. 3. – С. 47–49.
9. Наталка Полтавка. Його право / Наталка Полтавка // Літературно-науковий вісник. – 1899. – Т. 6. – Ч. 1. – С. 49–54.
10. Наталка Полтавка. Споминки про Т. Шевченка / Наталка Полтавка // Зоря. – Л., 1892. – № 5. – С. 81–86.
11. Наталка Полтавка. Чайка / Наталка Полтавка // Літературно-науковий вісник. – Л., 1902. – Т. 19. – [б. н.] – С. 241–253.
12. Полтавщина : Енциклопедичний довідник / ред. А. Кудрицький. – К. : «Українська енциклопедія» імені М. П. Бажана, 1992. – 1024 с.
13. Стеллецький Г. †Н. М. Кибальчич (Наталка-Полтавка) // Наше минуле. – 1919. – № 1–2. – С. 144–148.
14. Франко І. «Катря Чайківна» Н. Кибальчич [рецензія] / І. Я. Франко / Повне зібрання творів : у 50 т. / І. Я. Франко. – К. : Наукова думка, 1980. – Т. 29. – С. 93–95.
15. Франко І. З останніх десятиліть ХІХ в. // Іван Франко / Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. З останніх десятиліть ХІХ в. / Іван Франко. – Дрогобич : Відродження, 2008. – С. 333–398.
16. Франко І. Старе й нове в сучасній українській літературі / І. Я. Франко / Повне зібрання творів : у 50 т. / І. Я. Франко. – К. : Наукова думка, 1982. – Т. 35. – С. 91–111.
17. Яременко В. «Забута тінь» української літератури (до 100-річчя від дня смерті Ганни Барвінок – Олександри Михайлівни Куліш-Білозерської) / Василь Яременко // Твори. Том 1 : Оповідання з народних уст / Ганна Барвінок ; упорядн. В. Шендеровський, В. Яременко. – Львів : БаК, 2011. – С. 5–17.

Ярослава Городницька

ЗАЧАРОВАНИЙ КРАСОЮ СЛОВА

До 100-річчя від дня народження Миколи Пойдеменка

*...Україно, дарована Богом,
Ти мій дім, ти мій сад, ти мій храм.
Я від тебе не хочу нічого,
А тобі все, що маю, віддам!*

«Вірність Україні»

Так лірично і щиро висловив свою синівську відданість неньці Україні народний поет із мальовничої Писарівщини, досвідчений педагог, патріот, людина великої і світлої душі Микола Пойдеменко. Сьогодні, коли Миколи Костянтиновича немає серед нас, мимоволі замислююся над вічними проблемами буття.

Мозок точать думки. Яким же мірилом визначається сутність людського життя? У які комірчини мозку чи серця відкладається пам'ять про людину, яка, пройшовши стежками своєї земної долі, навіки відходить за незвідані обрії? Яка невидима сила запалює вогники людського життя, зігріваю-

М. К. Пойдеменко (1913–2000) – педагог, фронтовик, поет-пісняр

чи небо і землю промінчиками світла і добра?..

Життя Миколи Костянтиновича – то довга нива, засіяна добірними зернами мудрості й доброти. Майже дев'ять десятиків років радувала вона свого господаря весняним щебетом і жнивним колосом, калиновими гронами і білосніжними зав'язями. Радувала, аж співала, а співаючи, висівала на білу скатертину рівнесенькі рядочки віршів.

М. К. Пойдеменко належав до тієї когорти славних людей землі полтавської, доля яких щедра на слово і пісню. Вона подарувала Миколі Костянтиновичу – педагогу і поетові – велике і красиве життя. Усього було на довгому життєвому